

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ УНАПРЕЂЕЊА УСЛУГЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ СМЕШТАЈА ЗА ОСОБЕ СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

Фадил Ђаминовић¹, Слађана Васојевић²

¹Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

²Дом за децу и омладину ометену у менталном развоју, Сремчица, Београд

Овај рад представља покушај да се на темељан и систематичан начин представе значајни индикатори који утичу на унапређење услуге институционалног смештаја за особе са интелектуалном ометеношћу у Србији. У складу са тим дефинисан је предмет истраживања који се односи на свеукупно сагледавање квалитета ове услуге социјалне заштите приказом правне регулативе, чије се одредбе тичу институционалног смештаја за ову друштвену групу и приказом реалног стања у установама за збрињавање корисника. У складу са предметом рада изведени су основни циљеви, који су се операционализовали путем приказа неколико неколико методских јединица: деинституционализација социјалне заштите и трансформација институција; правне и методолошке импликације унапређења услуге институционалног смештаја; анализа структуре корисника и услуга институционалне заштите.

У закључном делу овог прегледног рада учињен је покушај да се дају основне претпоставке за унапређења услуге институционалног смештаја у односу на све идентификоване индикаторе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: институције социјалне заштите, особе са интелектуалном ометеношћу

УВОД

И поред тога што је предвиђена као крајња и пре свега привремена мера, институционални смештај за особе са интелектуалном ометеношћу у Републици Србији има дугу традицију. Чини се да је послед-

њих деценија настављен друштвени тренд трајног збрињавања у институцијама социјалне заштите. На такво стање су утицали многобројни друштвени и економски фактори. Сиромаштво, ратови и миграције великог броја становништва су одлике тог периода чије су се негативне последице одразиле и на систем друштвене помоћи и подршке овој мањинској друштвеној групи. Целокупна друштвена пажња била је усмерена на задовољење егзистенцијалних потреба ових појединаца, односно обезбеђивање смештаја, исхране, неге, здравствене заштите, итд. Све остале потребе које су изван овог корпуса потреба, посматране су као проблеми мање друштвене важности. Самим тим и минималне друштвене реакције.

Последице такве друштвене оријентације су нужно негативне. Особама са интелектуалном ометеношћу припадају сва права као и другим грађанима, а која су садржана у Уставу, као највишем правном акту и законима који омогућавају гаранцију корпуса права и који уређују реализацију сваког појединачног права. И поред тога, особе са интелектуалном ометеношћу се суочавају са значајним проблемима у остварењу основних права. Дискриминација и поред постојања Закона против дискриминације, незапосленост и поред постојања гаранција за запошљавање инвалида које су садржане у Закону о професионалном оспособљавању и запошљавању инвалида, искљученост из образовног система и поред законских гаранција о бесплатном и доступном образовном систему, институционализација наспрам укључености у живот заједнице су основне карактеристике друштвеног положаја особа са интелектуалном ометеношћу у Србији. Социјална изолација је нужан производ овакве друштвене небриге. Тако је у Србији велики број особа са интелектуалном ометеношћу смештен у институцијама социјалне заштите, које се одликују великим бројем корисника и условима који не задовољавају минималне стандарде за пружање ове услуге. Према Бркићу (2008), институције социјалне заштите у Србији одликује великим бројем корисника који се налази на смештају а који се предуто у њима задржавају, изолација од локалне заједнице са минималним шансама за интеграцију у заједницу.

Последњих година наша држава пролази кроз интензиван период друштвених промена. Реформација друштвених система је основна карактеристика наше друштвене стварности. Реформа социјалне заштите је један од првих и најзначајнијих реформских промена, која треба да омогући задовољење потреба значајног броја грађана. Стратегија развоја система социјалне, документ који садржи основне принципе и смернице реформских процеса система, апострофира особе са интелектуалном ометеношћу као посебно рањиву, и надасве маргинализо-

вану друштвену групу за коју су планиране посебне друштвене мере. Деинституционализација и развој услуга у заједници се посматрају као основни механизми за изградњу новог система социјалне заштите који је заснован на поштовању људских права.

Основни предмет овог рада је анализа услуге институционалног смештаја за особе са интелектуалном ометеношћу и идентификовање основних фактора од чије остварености зависи квалитет ове социјалне услуге. Без тенденције да глорификујемо значај неких фактора у социјалној интеграцији особа са интелектуалном ометеношћу, у овом раду анализа ће, пре свега, бити усмерена на испитивање два значајна показатеља квалитета услуге институционалног смештаја: деинституционализације социјалне заштите и правне легислативе из овог друштвеног система подршке.

У складу са тим, главна истраживачка пажња у овом раду биће усмерена на остваривање неколико циљева, пре свих:

- идентификовање најзначајнијих елемената који одређују адекватност институционалног смештаја са аспекта пружаоца и примаоца услуга;
- анализирање правне регулативе социјалне заштите за особе са интелектуалном ометеношћу, са посебним освртом на право на смештај у институцију социјалне заштите;
- приказивање начина реализације социјалних услуга у установама социјалне заштите приказом релевантних владиних и невладиних извештаја о стању у њима.

Реализацијом дефинисаних појединачних циљева омогућиће се свеукупно сагледавање квалитета институционалног смештаја за особе са интелектуалном ометеношћу и идентификовати фактори који одређују тај квалитет а све у циљу планирања адекватних друштвених интервенција за унапређење квалитета живота ове мањинске групе.

I ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Идеја о укључивању особа са инвалидитетом у отворену заједницу потекла је из Канаде, која је уз најрадикалније и најпрогресивније ставове САД-а, преобразила образовни модел у интегративни, пружајући могућност особама са интелектуалном ометеношћу потпуну интеграцију у заједници. Такав приступ значи пружање могућности за равноправно учествовање особа с тешкоћама и особа без тешкоћа у различитим подручјима живота: од образовања, запошљавања, становања, спровођења слободног времена и остваривања међуљудских односа.

Промене у доминантној филозофији друштва и негативна слика у јавности о институционалним условима, погодовале су процесу деинституционализације и развоју служби подршке у заједници. Међутим, успех и квалитет живота није зависио од самог премештања у заједницу, већ од тренутне политичке и економске ситуације, и реалне подршке власти у стварању служби подршке у заједници. Према истраживању Алфирева (2007), премештање особа из великих институција у мање службе подршке које су утемељене у заједници довело је до позитивне промене у квалитету живота тих особа. Према наводима истог аутора, истраживања спроведена у САД-у и Великој Британији показују да су позитивни резултати деинституционализације видљиви кроз аспект адаптивног понашања и самосталности у подручјима заштите и бриге о себи, кући, вештинама слободног времена, провођењу избора, као и у квалитетнијем односа са породицом, пријатељима и особљем. Уједно, нека су истраживања показала и смањење агресије и аутоагресије (Алфирев, 2007:25). Према наводима овог аутора, а према резултатима истраживања које су спровели Станцлиффе и Кеане (2000), упоређујући исходе и трошкове, а у вези са квалитетом заштите, у групи одраслих особа са интелектуалном ометеношћу које живе у групним домовима и делимично независним облицима становања, утврђени су неки значајно бољи исходи код особа које не живе у домовима. Ти се исходи односе на значајно смањење социјалног незадовољства, чешће и независније кориштење услуга заједнице, веће учешће у кућним пословима и већу оспособљеност.

Расправљајући о појму и значењу институције, институционализације и деинституционализације Сцхәдлер (2004) наглашава како је потребно говорити о добро организираној заштити, за шта је потребно имати службу, односно институцију која ће бити тако добро организована да може удовољити сложеним захтевима савремених облика подршке како процес деинституционализације не би имао негативан утицај на живот особа са интелектуалном ометеношћу. Само премештање особа са интелектуалном ометеношћу из великих институција у мање стамбене јединице, а без адекватне пружене подршке, није показатељ унапређења квалитета живота. У том контексту, Милосављевић и Југовић, када говоре о лечењу менталних болесника и третману особа са посебним потребама ван институција, а унутар локалне заједнице, истичу неопходност развоја адекватних услуга у заједници. Ако постоји неадекватност услуга у заједници, ако социјална средина одбија менталну или физичку различитост, ако је породица неадекватна, ако живот ван институције појача усамљеност и отуженост већ маргинализованог појединца, онда се маргинализација може померити од оне „унутар

институције“ ка „оној ван институције“. Уколико процес деинституционализације крене у овом смеру, може довести целу породицу болесника или штићеника у даљи социјални пад или вртлог маргинализације уколико не постоје друштвене, институционалне и породичне претпоставке (Милосављевић, Југовић, 2009:13).

Деинституционализација би се могла дефинисати као “процес у коме се систем заштите, првобитно намењен заштити особа са инвалидитетом тако што их искључује из друштва, трансформише у систем помоћи и подршке, који има за циљ да олакша учешће у друштво особа са инвалидитетом нудећи широк спектар услуга обезбеђених на нивоу заједнице, а поштујући притом принципе избора и одлучивања” (Cote, 2004: 28). Деинституционализација подразумева редуковање броја примљених у институције, развој алтернативних друштвених модела подршке, враћање у друштво оних особа које су способне функционисати у мање спутавајућој околини, као и реформу јавних установа како би се побољшао квалитет пружене заштите. Уместо великих, дислоцираних установа, у локалним заједницама се оснивају интегрални облици смештаја, третмана и запошљавања особа са интелектуалним тешкоћама.¹ Према томе, деинституционализација је повезана и представља операционализацију начела интеграције, инклузије, нормализације и индивидуализације. Ово подразумева:

- интегрисање у друштвену околину уз осигуравање локалних служби подршке;
- подстицање изградње трајних међуљудских односа боравком упородици, било биолошкој или хранитељској;
- стварање што је могуће нормалнијих животних услова у различитим подручјима живота (образовање, становање, запошљавање, провођење слободног времена);
- уважавање индивидуалних потреба и посебности с циљем оптималног физичког, психичког, духовног, емоционалног и социјалног развоја;
- омогућавање развоја посебне аутономије и посебног стила живота (Братковић, 2006).

Док су у свету трајале расправе о деинституционализацији заштите особа са тешкоћама у развоју, пракса је показала да укључивање ових особа не само да је пожељно са аспекта људских права и норма-

¹ Више о процесу деинституционализације социјалне заштите у свету и успостављању услуга узаједници за особе са интелектуалном ометеношћу види, Братковић, Д., (2006);

лизације њихових живота, већ и да је то укључивање заиста и могуће. У Канади и већини држава САД институције за ове особе су потпуно укинуте. У Великој Британији је у последњих двадесет година дошло до великог преласка особа са тешкоћама у развоју из специјалних завода у састав усвојења, хранитељства, као и у стамбеним заједницама у локалним срединама. Подаци из 1992. године показују да је око 25.000 особа са развојним тешкоћама обухваћено институционалним третманом, 35.000 је обухваћено третманом у заједници, а остала већина (65.000) се налази у властитим или хранитељским породицама. У Савезној Републици Немачкој, у институцијама приближно борави 30% особа са тежоминтелектуалном ометеношћу, 5% ових особа је обухваћено самосталним становањем уз подршку, док 65% живи у својим или хранитељским породицама. Баварска је донела одлуку о потпуном укидању специјалних институција до 2003 године. У Мађарској је донет закон којим се одређује потпуно укидање институција до 2010 године.²

Позитивни исходи деинституционализације потврђени су и у пракси која је проведена у Шведској. Наиме, Шведска је, након дугогодишњег прелазног раздобља, од процвата институција до њихова затварања, 1997. године донијела закон којим се забрањује смештање деце и одраслих са ометеношћу у велике институције. Упоредо са затварањем институција, развијали су модели групних домова у којима је могло живети највише четири до пет особа (Алфиров, 2007, графикони бр. 1, 2, 3).

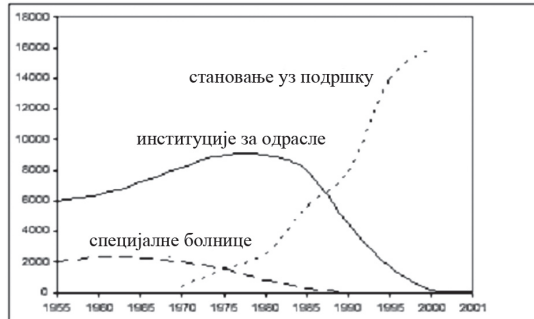


Кривуља 1.: Приказ процеса деинституционализације деце у Шведској.

³http://www.forsea.de/archiv/archiv_2003_02_schliesst_die_anstalten.shtml

² приказ графикона који показују деинституционализацију социјалне заштите у Шведској је преузет из докторске дисертације Алфиров., М., (2007);

³ Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, Службени гласник РС, 1991;



Кривуља 2: Приказ процеса деинституционализације одраслих у Шведској.

http://www.forsea.de/archiv/archiv_2003_02_schliesst_die_anstalten.shtml



Кривуља 3: Приказ процеса деинституционализације (број кревета у институцијама)

http://www.forsea.de/archiv/archiv_2003_02_schliesst_die_anstalten.shtml

На представљеним графиконима јасно се вид начин и темпо затварања институција за особе са интелектуалним тешкоћама у Шведској. На графикону 1. се види да су у Шведској педесетих година прошлог века интернати и институције били доминантан облик пружања подршке за особе са интелектуалном ометеношћу, који су се готово равномерно развијали до појаве ученичких домова. Средином 60-их година бележи се значајан пад корисника институција, коју замењују ученички домови, чији смештајни капацитети никада нису превазишли капацитете првобитне модела подршке. Графикон 2. представља приказ развоја услуга у заједници за одрасле особе са интелектуалном ометеношћу. Као што се на графикону може и видети, становање уз подр-

шку као ванинституционални облик помоћи и подршке за особе са интелектуалном ометеношћу се развио 70-их година прошлог века и до данашњих дана имао сталну тенденцију развоја. Са друге стране институционални смештај и специјалне болнице су показивале тенденцију смањивања смештајних капацитета. Тако су специјалне болнице потпуно затворене за особе са интелектуалном ометеношћу 1990. догине, а само десет година касније и институције за смештај корисника. Можда је најбољи пример тенденције затварања институција илустрован на графикону 3. где се види којом се брзином смањивао број кревета у институцијама до њиховог коначног затварања.

На основу свега изнетог можемо закључити да успех процеса деинституционализације и социјалне интеграције особа са интелектуалном ометеношћу зависи од више фактора. Већина експерата који су се бавили овом проблематиком, сматрају да се ови процеси морају одвијати у две равни: једна се односи на дефинисање одговарајуће легислативе у овој области, док друга представља дугорочан процес прихватања ових особа од стране других у друштво. Сматра се да актуелни ставови које окружење заузима према овој популацији, пресудан предиктивни фактор успешности њихове социјалне интеграције (Салих, Ал Кандари, 2007, види Глумбић и сарадници, 2009:274).

II ПРАВНО И МЕТОДОЛОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ УНАПРЕЂЕЊА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Социјална заштита је „организована друштвена делатност која има за циљ пружање помоћи грађанима и њиховим породицама када дођу у стању социјалне потребе и преузимању мера ради спречавања настајања и отклањања последица таквог стања“⁴. Корисници услуга социјалне заштите су сви они грађани који се нађу у стању социјалне потребе. Особе са сметњама у развоју у Србији врло често се налазе у стању социјалне несигурности, која по својој структури и природи настанка захтева трајније облике друштвене помоћи и подршке. Ово је један од разлога који је утицао да се велики број особа са сметњама у развоју нађе у институцијама социјалне заштите, у којима се поред целодневног смештаја, неге, здравствене заштите, исхране, нуде и други садржаји, пре свега културно-забавног, спортско-рекреативног и другог садржаја.

Друштвена пракса која се деценијама уназад темељила на доминантном институционалном моделу за пружање помоћи и подршке

⁴ исто;

особама са интелектуалном ометеношћу условила је негативни друштвени тренд целодневног збрињавања великог броја појединаца ове друштвене групе у установама социјалне заштите. Према Закону о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, домски смештај се обезбеђује за децу и омладину оменену у развоју, степена умерене, теже и тешке ометености, вишеструко ометеној и оболелој од аутизма одговарајуће облике васпитања, образовања и радног оспособљавања, радно ангажовање под посебним условика, као и потпуно и трајно збрињавање (становање, исхрана, нега, здравствена заштита, итд.). Према подацима Националне стратегије за младе, у Србији постоји пет установа за смештај деце и младих са сметњама у развоју. Одликује их велики број корисника (од 300 до 650), деце, младих и одраслих у распону од 4 до 50 и више година, који је већи од броја предвиђеног нормативима и стандардима. Услед непостојања одговарајуће мреже услуга, домови за децу и младе временом постају и институције за одрасле. Већина корисника читав живот проведе у институцији, изолована од природног окружења.

У циљу предузимања основних корака за успостављање ефикаснијег социјалне заштите, самим тим и побољшању положаја особа са интелектуалном ометеношћу, Влада Републике Србије је у децембру 2005. године усвојила Стратегију развоја социјалне заштите. Дефинисани правци развоја директно су усмерени ка стимулацији развоја услуга на локалном нивоу. Трансформација институционалног система заузима изузетно важно место у целокупном друштвеном систему помоћи и подршке за особе са интелектуалном ометеношћу. Према Бркићу (2006) стратегија дефинише пет основних праваца развоја:

- *Изградња нове политике и законодавне власти* – односи се на успостављање усаглашене и координисане сарадње између различитих система, као услова за превазилажење парцијалног, и развијање холистичког приступа у задовољавању људских потреба;
- *Децентрализација система социјалне заштите* – Постојећи централизован начин управљања удаљава локалну самоупрау од одговорности за задовољавање социјалних потреба грађана. Резултат тога је непостојање континуума услуга у заједници. Децентрализацијом надлежности и средстава, општини и граду треба вратити функције социјалне заштите. Потребне људи се могу ефикасно, економично и правовремено задовољавати у непосредном окружењу – породици и локалној заједници;

- *Обезбеђивање ефикаснијих материјалних услуга у социјалној заштити*– Средства за материјалну сигурност радно способних грађана треба да имају стимулативни карактер тј. да буду у функцији њиховог запошљавања, активирања потенцијала, како би својим радом делимично или потпуности обезбедили средства за егзистенцију. Истовремено, неопходно је повећати ниво материјалне сигурности за кориснике који због свог психофизичког стања нису у ситуацији да самостално обезбеде средства за егзистенцију.
- *Обезбеђивање квалитетнијих услуга у социјалној заштити* – Смисао и циљ развоја социјалних услуга у локалној заједници огледа се у превенирању проблема појединца, породица и група у ризику, како не би дошли у стање социјалне изолације и трајне зависности од социјалних служби. У том смислу, обезбеђивање квалитетнијих услуга подразумева стварање услова за плурализам пружалаца услуга (владин, невладин, приватан сектор), подршка и афирмација породице као најбољег миљеа за заштиту рањивих група, израда стандарда услуга у оквиру институција и служби социјалне заштите, увођења транспарентног и ефикасног система жалби;
- *Јачање капацитета запослених у социјалној заштити* – Остваривање се путем континуиране едукације, афирмације етичких принципа и кодекса професионалног понашања, акредитације нових програма, лицензирања, контроле квалитета стручног рада кроз супервизију и система независног надзора, стварање могућности за стручно напредовање запослених.

Рационализацијом институционалног смештаја и трансформацијом постојећих установа могуће је усмерити расположива средства у развоју услуга у заједници, које подржавају живот у природном окружењу, при чему би смештај у установе био крајње рестриктивна мера која би се примењивала искључиво када је то у најбољем интересу корисника (Бркић, 2006).

Паралелно са операционализацијом реформских циљева који су садржани у Стратегији развоја социјалне заштите, донесени су и Минимални стандарди за институционални смештај деце и младих. У овом документу су садржани основни индикатори за унапређење институционалног модела заштите за децу и младе са сметњама у развоју а који се заснива на тенденцији смањења смештајних капацитета у

институцијама, развоју програма подршке за кориснике институција за укључивање у ванинституционалне моделе подршке, развоју програма за сарадњу за ЦСР у циљу припреме корисника за усвојење, хранитељство или повратак у биолошку породицу. Коначно, овај документ садржи дефиницију шта је то институционални смештај, за коју групу корисника је намењен, садржај активности и временско трајање услуге. Институционални смештај је према овим стандардима намењен деци и младима у одређеном временском периоду, а ради привременог смештаја и припреме за повратак у биолошку породицу, хранитељство, усвојење или неки други вид ванинституционалног збрињавања.

У циљу реформације система социјалне заштите и успостављања квалитета услуга, па самим тим и квалитета услуге институционалног смештаја за особе са интелектуалном ометеношћу донесени су значајни документи који, уз законе и највиши правни акт државе, представљају значајне механизме гаранције права из система социјалне заштите. И поред тога велики проблем социјалне заштите ове друштвене групе су неразвијене услуге у заједници а које би требало да омогуће развој сервиса подршке појединцима и породицама деце са интелектуалном ометеношћу, пре свих: саветодавно терапијске услуге, медијација и независно заступање, услуге породичног смештаја, становање уз подршку, дневне активности, итд. Значајан број услуга је садржан у Нацрту закона о социјалној заштити, који би требало да успостави све правне претпоставке за унапређење услуге институционалног смештаја, развоја услуга у заједници и подизања квалитета живота ове друштвене групе.

III АНАЛИЗА СТРУКТУРЕ КОРИСНИКА И ПРУЖЕНИХ УСЛУГА У УСТАНОВАМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Један од појединачних циљева овог рада је усмерен на приказ структуре корисника у установама социјалне заштите. Из тог разлога представити ћемо податке Републичког завода за социјалну заштиту који су садржани у Извештају о раду установа социјалне заштите за смештај особа са инвалидитетом у 2009. години. Како бисмо омогућили свеобухватно сагледавање структуре корисника у претходном периоду а нарочито значајнија померања у оквиру те структуре, табеларно ћемо представити податке корисника установа социјалне заштите за период 2008/09. године.

Табела 1. Основни подаци о установама социјалне заштите за 2008. годину

| Јединица | Капацитет | Укупан број корисника (1.1.2008. – 31.12.2008.) | Нови корисници у 2008. години | Број корисника на дан 31.12.2008. |
|---|-----------|---|-------------------------------|-----------------------------------|
| Домови за децу и омладину ометену у развоју | 1.624 | 1.651 | 53 | 1.599 |
| Домови за одрасла лица ометена у менталном развоју | 1.529 | 1.681 | 84 | 1.644 |
| Домови за одрасла инвалидна лица и лица са чулним оштећењем | 300 | 312 | 49 | 261 |
| Домови за душевно оболела лица | 2.275 | 2.553 | 131 | 2.394 |
| Укупно | 5.728 | 6.197 | 317 | 5.898 |

На основу приказаних резултата у табели 1. можемо да кажемо да је укупан капацитет установа за смештај деце, омладине и одраслих особа са сметњама у развоју у 2008. године износио 5.728 места. Током године је на смештају било 6.197 особа док је на дан 31.12.2009. године у овим установама на смештају 5.898 особа. Можемо рећи да је постојање, и даље великог броја особа са интелектуалном ометеношћу у установама социјалне заштите, забрињавајући и поред реформских промена које су предузете у овом друштвеном систему. Наиме, и поред потенцирања развоја услуга у заједници за особе са интелектуалном ометеношћу, у току 2008. године на смештају у установама социјалне заштите није било смањења смештајних капацитета. Оно што посебно забрињава јесте податак да је у току 2008. године регистровано 317. нових домских корисника и то у домовима за смештај одраслих лица ометених у развоју. Може се рећи да за ову друштвену групу нису у потребној мери развијене институционалне услуге за осамостаљивање корисника и живот у заједници, које би требало да буду императив у пружању помоћи одраслим домским корисницима.

Подаци из Извештаја о структури корисника према роду показују да је у установама за смештај особа са инвалидитетом у 2009. години било више корисника мушког него женског рода, а доминирајућа узрастна група особа са инвалидитетом у свим установама је група од 27 до 49 година старости. Можемо рећи да је присутна слична структура

корисника установа социјалне заштите у односу на узраст као и у претходним периодима и да није дошло до значајнијег померања у односу на посматрану варијаблу. Оно што посебно забрињава је постојање одређеног броја деце и младих, узраста од 6 до 18 година старости у домовима за одрасла лица ометена у менталном развоју (12,53%). Доминирајућа група корисника, када је дужина боравка у питању, јесте и даље она која веома дуго борави у овим установама и то од 11 до 19 година у домовима за одрасла лица ометена у менталном развоју и домовима за душевно оболела лица.

Табела 2. Домови за децу и омладину ометену у развоју у 2009. години – Основни подаци о установи

| Организациона јединица | Капацитет | Укупан број корисника (1.1.2009. – 31.12.2009.) | Нови корисници у 2009. години | Број корисника на дан 31.12.2009. |
|------------------------|-----------|---|-------------------------------|-----------------------------------|
| Домски смештај | 1.521 | 1.550 | 44 | 1.502 |
| Становање уз подршку | 36 | 44 | 0 | 43 |
| Матерински дом | 10 | 5 | 4 | 1 |
| Дневни боравак | 57 | 52 | 5 | 53 |
| Укупно | 1.624 | 1651 | 53 | 1.599 |

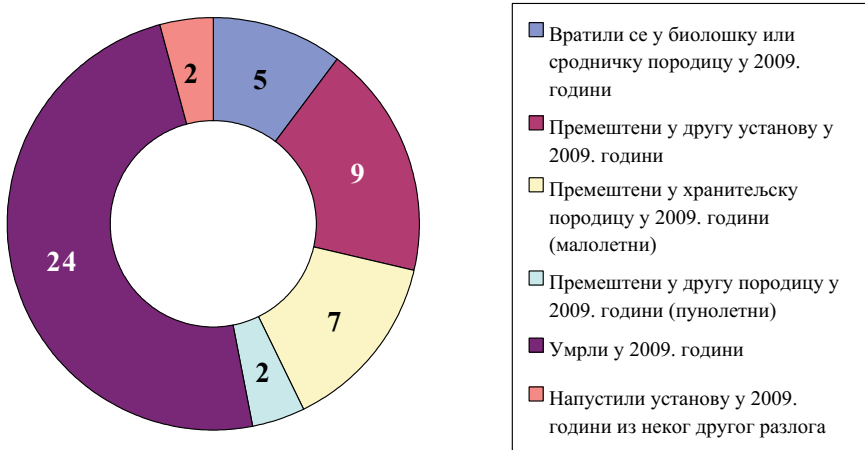
Увидом у табелу 2. можемо рећи да је на смештају у 2009. години укупно било 1.624 деце и омладине ометене у развоју. Слично одраслим особама са сметњама у развоју 2008. години, и ова група корисника је током 2009. доминантно користила услугу домског смештаја, док су хранитељство, услугу дневног боравка и становања уз подршку користили у мањем обиму. Чини се да се управо на овим подацима може видети и свеукупна слика друштвене подршке за особе са интелектуалном ометеношћу с обзиром на то да су деца и млади управо она група према коме су усмерене друштвене интервенције у контексту социјалне интеграције. И поред тога што је становање уз подршку користило 44 деце и омладине са сметњама у развоју као нову услугу у систему социјалне заштите, веома су индикативни они подаци који показују да у укупној маси нових корисника установа социјалне заштите, домски смештај нова услуга за још 44 корисника. Чини се да не постоји синхронизитет у развоју нових услуга за особе са сметњама у развоју и деинституционализацији социјалне заштите. На једној страни постоје захтеви за успостављање нових и унапређење постојећих, док са друге стране постоји

сталан притисак за пријем нових корисника у институције социјалне заштите. Са друге стране не постоји адекватан развој сервиса за пружање помоћи и подршке породицама деце са интелектуалном ометеношћу. На такав закључак нас усмеравају подаци о разлозима смештаја деце и омладине са сметњама у развоју у институцијама социјалне заштите. Према Извештају, преовлађујући разлог за смештај у установе социјалне заштите су неспремност родитеља да воде бригу о деци за малолетне кориснике (35,41%), односно неадекватно породично старање за пунолетне кориснике (39,79%). Породице које немају потребну подршку за задовољење потреба своје деце су друштвена реалност у Србији. С обзиром на то да тежину интелектуалне ометености прате и додатне физичке и психичке болести, а самим тим и већа финансијска издвајања и ниво пружене подршке од стране родитеља, потпуно је логичан и податак из извештаја да у укупној маси корисника доминирају они са тежим облицима инвалидитета (24,43% корисника са тешком интелектуалном ометеношћу).

Реформски циљев националних стратешких докумената, пре свих Стратегије развоја социјалне заштите, Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом су усмерени на развој услуга у заједници док је домски смештај за особе са сметњама у развоју крајња мера која се примењује само привремено и у ситуацијама када су исцрпљене друге законске могућности. Међутим, у Србији је за особе са интелектуалном ометеношћу домски смештај остао доминантни модел друштвене помоћи и подршке.

На то указују и подаци о разлозима престанка смештаја корисника институција (графикон 1.): иако је пре неколико година доминантан разлог престанка смештаја у домовима са корисницима са сметњама у развоју био премештај у хранитељску породицу или враћање у биолошку или сродничку породицу, тај позитиван тренд се није наставио и у 2009. години. Доминантан разлог престанка смештаја корисника у прошлој години је била смрт корисника или премештај у другу установу социјалне заштите.

Чини се да ванинституционални модели помоћи и подршке за особе са сметњама у развоју нису развијени у потребној мери. Када се ради о моделима живота и становања који су усмерени на заједницу, недостаје велики број мањих стамбених јединица за живот и становање. Као последица тога, у установама социјалне заштите се тако јавља проблем неусаглашености између реалних потреба корисника домске заштите, који су по свим стандардима спремни за самосталније моделе живота и рада и недовољно ресурса у заједници који би могли да изађу у сусрет овим захтевима. Иако се становање уз подршку посматра као



Графикон 1. Структура корисника према разлогу престанка смештаја

значајна услуга у систему социјалне заштите, која треба да представља основ за њену деинституционализацију, у периоду 2009. године није дошло до повећања њеног капацитета. Наиме, становање уз подршку је реализовано само у неколицини установа социјалне заштите: у оквиру домова у Сремчици (23 корисника), Ветернику (10 корисника), и Стамници (10 корисника), док је ова услуга развијена само за 20 корисника институционалног система заштите развијен овај облик становања (по 6 корисника у Великом Поповцу и Старој Моравици, 8 у Јабуци).⁵

У институцијама за смештај особа са интелектуалном ометеношћу предвиђено је пружање значајних услуга чији је циљ развој или очување преосталих потенцијала и интеграција у друштвену заједницу: културно-забавне, спортско-рекреативне, васпитно– образовне активности, као и радно опособљавање. Васпитање и образовање је један од примарних услуга које се пружају у установама социјалне заштите, односно реализују се “ одговарајући облици васпитања, образовања и опособљавања за рад и радне активности, у складу са њиховим психич-

⁵ У циљу унапређења васпитног и образовног рада у домовима и изналажењу адекватних практичних решења за рад са корисницима, развили су се развојни програми у циљу стимулације развоја оштећених функција домских корисника. На темељу поштовања најбољег интереса корисника, имплементирана је посебна информационо технологија за примену софтвера и хардвера за рад са овом друштвеном групом, развијен је Монтесори програм за унапређење социјалне, емотивне и свеукупне компетенције домских корисника, програм за сензорну стимулацију и интеграцију оштећених функција, итд. Већи број домова у Србији је имплементирао ове развојне програме у систем својих редовних рехабилитационих вежби.

ким и физичким способностима“. Ово право се за кориснике у институцијама остварује укључивањем особа са интелектуалном ометеношћу у систем образовања и применом програма дефектолошког, психолошког и социјалног рада. Установе у Сремчици и Ветернику су започеле пилот пројекте укључивања особа са тежим облицима ометености у образовне установе у заједници, који данас егзистирају на нивоу протокола и уговора са образовним институцијама. Поред тога, у већем броју установа примењују се иновативни развојни програми у циљу подстицања развојних способности деце са овом врстом инвалидитета.⁶ И поред тога, велики број корисника институционалног смештаја су изван образовног система, нарочито у оним институцијама које су удаљене од већих градова у Србији.

Значајан сегмент рехабилитације особа са сметњама у развоју у домовима у РС се реализује путем радно окупационе терапије. Према Закону о социјалној заштити у домовима за збрињавање корисника се организују активности које су усмерене на „радно ангажовање под посебним условима у складу са њиховом оспособљеношћу за рад“. У зависности од способности, интересовања и могућности домских корисника остварује се радно ангажовање у неколико радионица: кројачка, радионица народне радиности, радионица за израду картона, столарска, молерска и друге радионице. Овај вид рехабилитације домских корисника је врло значајан, како са аспекта радног ангажовања и оспособљавања за једноставније радне операције, тако и за окупацију и релаксацију домских корисника. Тако на пример, у Домовима за смештај особа са сметњама у развоју током 2009. године 701 корисник је био радно ангажован, док се у Домовима за одрасле са сметњама у развоју 469 радно ангажовало.⁷ Према подацима из овог извештаја најчешћи облици радног ангажовања били су одржавање хигијене заједничких просторија, одржавање дворишта, рад на економији, рад у вешерају и слични послови.

Програми подршке оспособљавању и осамостаљивању корисника као програми који доприносе већем социјалном укључивању особа са инвалидитетом нису довољно заступљени, већ доминирају активности културно-забавне и рекреативне природе. Наиме, увидом у појединач-

⁶ Извештај о раду установа социјалне заштите за смештај особа са инвалидитетом у 2009. години;

⁷ Према Извештају Хелсиншког одбора за људска права о стању у установама социјалне заштите за особе са сметњама у развоју (2009), као врло значајан проблем корисника институција је немогућност запошљавања ових корисника због одузете пословне способности. Како се у Извештају наводи, ово право не само да је ограничено, већ је у потпуности ускраћено, а одузета пословна способност се врло ретко, или никада не преиспитује.

не извештаје домова може се закључити да су програми стицања животних вештина, тренинзи самопомоћи, ликовне, ритмичке и драмске секције као учествовања у спортским и културно-забавним активностима на локалном нивоу најзаступљенији облици подршке у оспособљавању и осамостаљивању особа са инвалидитетом у овим установама. У мањем степену су развијени програми који имају за циљ већи степен самосталности у становању, образовању, радном и професионалном оспособљавању корисника институционалне заштите. На овај начин конципирани програми не омогућавају развој већег степена самосталности у оним животним областима који су кључни за успешније социјално укључивање особа са сметњама у развоју.

С обзиром на то да су особе са сметњама у развоју, који су корисници домског смештаја, најчешће одузете пословне способности⁸, питање запошљавања је врло актуелно, не само за стручне и управне носиоце послова у овим установама, већ и за државу која је носилац механизма решавање овог проблема. Значајност овог проблема огледа се и у актуелном Закону о професионалном оспособљавању и запошљавању особа са инвалидитеом, на основу којег установа социјалне заштите може, уз сагласност старатеља, да оснује радни центар, и да за своје ангажовање корисници добијају новчану помоћ. Ова одредба закона је од изузетне важности за особе са интелектуалном ометеношћу које се налазе на смештају у установама социјалне заштите, узимајући у обзир број, старосну структуру корисника институција и немогућност запошљавања под општим или посебним условима.

ЗАКЉУЧАК

Особе са интелектуалном ометеношћу које се налазе на смештају у институцијама социјалне заштите суочавају се значајним тешкоћама који одређују квалитет њиховог живота. И даље присутна институционализација великог броја особа са интелектуалном ометеношћу у супротности је са општом друштвеном тенденцијом укључивања ове друштвене групе у заједницу. Према подацима из Извештаја Републичког завода за социјалну заштиту о стању у установама социјалне заштите за смештај особа са сметњама у развоју за 2009. годину, на смештају је било 1.550 корисника, од чега је регистровано 44 нових корисника. У највећим установама социјалне заштите за збрињавање особа са интелектуалном ометеношћу постоји сталан притисак за смештај нових корисника. Листе чекања за пријем нових корисника су изузетно велике и представљају значајан показатељ недовољне развијености сервиса за пружање подршке породици у заједници.

Чини се да процес деинституционализације и социјалне интеграције домских корисника у Србији није ни почео. И то у периоду када би требало да се виде први резултати реформских промена који су започети претходних година. На тај закључак нас наводе и подаци из државних извештаја, према којима је доминантан разлог престанка смештаја за особе са сметњама у развоју смрт корисника!

Становање уз подршку је услуга која је веома значајна за процес деинституционализације социјалне заштите. Значај ове услуге огледа се и у социјалној интеграцији особа са интелектуалном ометеношћу које се налазе на смештају у установама социјалне заштите. И поред тога, она је у веома малом броју доступна за кориснике институција (44). Тешкоћа у трансформацији установа социјалне заштите и развоја услуга за ову друштвену групу у заједници испољава се и у виду њихове међусобне неусклађености. Наиме, са једне стране имамо недовољан развој отворених модела подршке за особе са интелектуалном ометеношћу и програма за осамостаљивање домских корисника а са друге стране константан притисак на институције да приме нове кориснике.

Структура, број корисника институционалне заштите и неразвијена системска решења отежавају реализацију планираних активности у установама социјалне заштите. Програми који се доминантно реализују у институцијама социјалне заштите односе се на реализацију културних, рекреативних, спортских и активности забавног карактера. Корисници институционалног смештаја због одузете пословне способности су онемогућени да остваре своје право на запошљавање. У институцијама доминирају програми подршке за радно оспособљавање и радно-окупациону терапију који се реализују у домским радионицама. И поред Закона о професионалном оспособљавању и запошљавању особа са инвалидитетом, установе социјалне заштите нису покренуле програме за запошљавање својих корисника, док са друге стране, надлежни органи нису понудили потребну подршку за решавање проблема искључености из система рада и запошљавања. На сличан начин се одражава и присутан проблем у институцијама социјалне заштите који се тиче веома малог броја корисника који остварује своје право на образовање, услед чега је велики број корисника институцијализованих корисника изван образовног система. У оваквом систему социјалне заштите, у којем се институционални смештај пружа великом броју особа са интелектуалном ометеношћу, чак и веома значајни иновативни програми за стимулацију и корекцију оштећених функција ових појединаца не могу да задовоље реалне потребе.

Коначно, потреба овог рада захтева да се усмеримо на изношење закључних разматрања која се тичу правне регулативе која се тиче га-

ранција оних права која представљају основ за унапређење услуге институционалног смештаја. Можемо рећи да у Србији постоје нужне правне претпоставке за унапређење ове услуге. Оне су садржане у законима који садрже гаранције права из друштвених система, начине и принципе за реализацију тих права. Закони из система рада, социјалне заштите, образовања засновани су на принципима недискриминације, доступности и социјалне интеграције. Сматрамо да ће Нацрт Закона о социјалној заштити, који се налази у процесу јавне расправе, омогућити гаранцију права на живот у заједници, механизме за пуно поштовање права и унапређење услуге институционалног смештаја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алфирев, М., (2007), Компаративна анализа скрби за особе с тежом менталном ретардацијом у Републици Хрватској, Савезној Републици Немачкој и Чешкој Републици, Докторска дисертација, Едукацијско-рехабилитацијски факултет, Свеучилиште у Загребу;
2. Братковић, Д., (2006), Модели скрби у светлу људских права особа са интелектуалном ометеношћу, Мобилизација и развој заједнице, Акцијско истраживање у Хрватској, Загреб;
3. Глумбић, Н., и сарад.,(2009), Факторска структура скала за процену ставова према особама са интелектуалном ометеношћу, Истраживања у специјалној едукацији и рехабилитацији, ФАспер, Београд;
4. Група аутора, (2009), Људи на маргини (4), Извештај о стању у социјалним установама за смештај деце и омладине ометене у менталном развоју, односно одрасле особе ометене у менталном развоју и душевно оболела лица, Хелсинчки одбор за људска права, Београд;
5. Жегарац, Н., Бркић, М., Развој локалних услуга социјалне заштите-ка стандардима квалитета, Фонд за развој УН, Министарство рада и социјалне политике, Фонд за социјалне иновације, Београд;
6. Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана (1991), Службени гласник РС;
7. Извештај о раду установа социјалне заштите за смештај особа са инвалидитетом у 2009. години, Републички завод за социјалну заштиту, Београд;
8. Милосављевић, М., Југовић, А., (2009), Изван граница друштва, Савремено друштво и маргиналне групе, ФАСПЕР, Издавачки центар, Београд;
9. Стратегија развоја система социјалне заштите у Републици Србији (2005), Службени гласник РС»;

BASIC ASSUMPTIONS PROMOTIONS SERVICES INSTITUTIONAL ACCOMMODATION FOR PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

FADILJ EMINOVIĆ¹, SLAĐANA VASOJEVIĆ²

¹Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

²House for retarded children and adolescents in the mental development, Sremčica

ABSTRACT

This paper attempts to thorough and systematic way to all important indicators that affect the improvement of institutional accommodation services for people with intellectual disabilities in Serbia. In accordance with that defined the object of study related to the overall perception of quality of social services depiction of legislation, whose provisions concerning institutional placement of this social group, and the picture of the situation in institutions for the beneficiaries. In accordance with the subject of work performed are the main objectives, which were viewed by several operationalize several methodical units: deinstitutionalization and transformation of social protection institutions, legal and methodological implications of improving the institutional placement services;’s analysis of the structure and institutional care services.

In the final section of this paper is an attempt to provide basic services to improve conditions for institutional placement in relation to the identified indicators.

KEY WORDS: social welfare institutions, persons with intellectual disability